
Eindrapportage

De Stadsboer

KIGO/2009/14-011

Programma: Groen kennis voor en door Burgers

1. Inleiding

Aanleiding van dit project is de vraag naar meer informatie over waar ons eten vandaan komt. Hoe groeit ons voedsel en hoe breng je dit proces dichterbij de burger? Ook de grote hype rondom het verbouwen, op grote of kleine schaal, van eigen voedsel sluit uitstekend aan bij dit project.

Na een verkend gesprek met gemeente werd al snel duidelijk dat ook in Leeuwarden stadslandbouw in de belangstelling staat. Binnen de gemeente werd wel met het idee gespeeld om op meerder plaatsen in Leeuwarden "dingen" te gaan doen met stadslandbouw. Er was alleen nog geen visie op het gebied van stadslandbouw. Dit project draait om twee zaken:

1. De gemeente Leeuwarden voorlichten en voorzien van informatie over de mogelijkheden van stadslandbouw.
2. Het begeleiden en faciliteren van concrete activiteiten op het gebied van stadslandbouw.

Op verzoek van de gemeente hebben we onze aandacht eerst gericht op een paar gebieden in de stad. Eén daarvan is de wijk Heechterp/Schieringen. In deze Vogelaar "kracht" wijk lopen verschillende initiatieven waaronder het Meetingpoint www.meetingpoint-pj.nl.

Het Meetingpoint is opgezet door het Piter Jelles College en heeft als doel wijkbewoners te ondersteunen bij vragen. Dit loopt uiteen van vragen over een belastingaangifte tot vragen op het gebied van groen. Bij dit laatste biedt AOC Friesland de helpende hand. Met onze expertise op het gebied van tuinaanleg, beplanting en oogst vult dit de vaardigheden van het PJ college aan.

Binnen de wijk volgt dit project twee lijnen. Namelijk het geven van voorlichting over de mogelijkheden van stadslandbouw (met nadruk gezonde voeding, beweging, sociale cohesie en vergroten van leefbaarheid) aan betrokken partijen (bewoners, gemeente, woningbouwcoöperaties, enz) en het opzetten van concrete `groene` activiteiten.

Er waren plannen voor de realisatie van een gezamenlijke buurttuin in de wijk die onderhouden wordt door buurtbewoners. Vanuit dit project zijn voor de realisatie hiervan studenten ingezet voor het ontwerpen en aanleggen van de tuin. Waar nodig werd informatie richting buurtbewoners gegeven over plant, teelt en oogst van groenten en fruit.

Hiernaast zijn er individuele vragen van bewoners die betrekking hebben op hun eigen tuin behandeld, o.a. op het gebied van de aanleg van een moestuin. Ook zijn er verschillende manieren bedacht om in kleine tuinen en balkons een stukje moestuin in te richten.

Een tweede gebied dat de gemeente naar voren heeft gebracht is de herinrichting van een oud tuinbouwgebied in het hart van Leeuwarden: het `Potmarge` gebied. Dit gebied dat aan de sloot de "Potmarge" ligt heeft van oudsher een agrarische functie gehad. In een nieuw bestemmingsplan heeft de gemeente besloten dat deze functie behouden moet blijven en dat er een goede inrichting voor het terrein gezocht moet worden. Hierin heeft AOC Friesland een rol gekregen.

Een ander initiatief dat AOC Friesland op wil pakken is het opzetten van een `groen` leerwerktraject. Dit traject richt zich op jongeren die op zoek zijn naar werkritme of werkervaring. In samenwerking met het Meetingpoint en Frontlijn team (dit team heeft een coördinerende functie in de wijk Heechterp/Schieringen) is onderzocht aan welke jongeren in de wijk een passend traject aangeboden moet worden. Hierna werd voor deze groep een passende werving opgezet.

De basis voor het traject bevindt zich op het Potmarge terrein. Hier kunnen praktijklessen gegeven worden en worden verschillende activiteiten uitgevoerd. Waar nodig kunnen de jongeren ook ingezet worden in de wijk.

2. Voortgang

In de eerste plaats heeft er een selectie plaats gevonden van initiatieven die wel en niet aansluiten bij dit project. Dit is noodzakelijk geweest omdat als snel bleek dat er op het gebied van stadslandbouw veel gebeurt en dit project groter dreigde te groeien dan gewenst. Initiatieven die samengekomen zijn binnen dit project zijn:

- Ontwikkeling van het tuinbouwgebied aan de Potmarge.
 - Mogelijkheid tot verkoop
 - Ontwikkeling van horeca en recreatie mogelijkheden
 - Oplevering moestuinen voor buurtbewoners
 - Samenwerking op het gebied van Permacultuur
 - Ontwikkeling stageplaats voor studenten groen onderwijs
- Ontwikkelingen van een plan voor integratie van Stadslandbouw in de wijk Heechterp/Schieringen.
- Voorlichting aan de gemeente Leeuwarden over de mogelijkheden van Stadslandbouw.
- Ontwikkeling van drie workshops en begeleidend handboek met als doelgroep groep 6-8 van het basisonderwijs.
- Ontwikkeling van een leerwerktraject voor langdurig werklozen.
- Duurzame samenwerking met het Meetingpoint van het Piter Jelles college.
 - Inzet studenten op groen vragen uit de buurt

Na de start van het project is een werkgroep samengesteld bestaande uit twee medewerkers van AOC Friesland. Deze werkgroep heeft gekeken hoe en op welke manier het HBO, MBO en VMBO onderwijs binnen dit project ingezet gaan worden. Er is een beeld geschetst van de mogelijkheden die het project biedt en in overleg met betrokken docenten is een “wensen” lijst gemaakt. Op deze lijst staan de activiteiten die studenten uit kunnen voeren. Deze activiteiten moeten aansluiten bij de lesprogramma's en competenties die te verwerven zijn binnen de opleidingen Groen, Techniek en SpoReTo van AOC Friesland. Al snel is gebleken dat het onderwerp stadslandbouw vele aanknopingspunten biedt voor de verschillende opleidingen.

Hiernaast is een inventarisatie gemaakt van de verschillende stadslandbouw initiatieven in de gemeente Leeuwarden. Hiervoor is in de eerste plaats overleg geweest met de gemeente Leeuwarden waarbij een aantal lopende projecten zijn belicht en mogelijke aanknopingspunten zijn voorgesteld. Twee van deze punten zijn het eerder genoemde Potmarge terrein en activiteiten in de wijk Heechterp/Schieringen. Ook is er gekeken naar mogelijkheden van samenwerking met bestaande volkstuincomplexen. Hiervoor is contact gezocht met het volkstuincomplex (dorpstuin) gelegen in Snakkerburen (Leeuwarden). Op dit terrein vindt ook verkoop van groenten plaats.

Er hebben voorlichtingsbijeenkomsten plaatsgevonden waarbij de onderwijsinstellingen voorgesteld zijn aan de initiatieven die lopen in de wijk Heechterp/Schieringen en op het Potmarge gebied. Deze bijeenkomsten hebben plaatsgevonden op het Meetingpoint en in de kas op het terrein aan de Potmarge. Hierdoor hebben verschillende organisatie en instellingen kennis kunnen maken met elkaar en hebben ze een beeld gekregen van activiteiten die ontplooid kunnen worden.

Ondanks de positieve reacties vanuit het onderwijs is het lastig geweest genoeg studenten te vinden voor alles wat er op beide locaties gedaan kan worden. De groenopleiding die betrokken worden zijn kleine en hebben een gering aantal studenten. Hiervoor is deels een oplossing gevonden door studenten van verschillende opleidingen samen te laten werken. Het is in de loop van het project duidelijk geworden dat het begrip stadslandbouw goed ingepast kan worden binnen verschillende opleidingen doordat er naast de groen elementen ook sociale competenties zoals samenwerking een grote rol spelen. Hierdoor kunnen projectactiviteiten breder binnen de opleiding worden weggezet. Deze oplossing zou ook een goede suggestie zijn voor andere onderwijsinstellingen die kampen met dit probleem.

De Doarpstún in Snakkerburen

In het verleden kweekte AOC Friesland al mondjesmaat groenten voor een aantal horeca gelegenheden in Friesland. In samenwerking met de dorpsstuintuin in Snakkerburen is dit initiatief opgeschaald. Docenten van AOC Friesland hebben in overleg met 5 restaurants gekeken naar welke (vergeten) groenten geschikt zijn voor de verschillende restaurant. De restaurants konden hierbij een wensenlijstje samenstellen. In goed overleg met restaurants een vrijwilliger van de dorpsstuintuin is een teeltplan opgesteld en konden de restaurants met ingang van het teeltseizoen van 2012 bedient worden via de dorpsstuintuin. Dit (commerciële) initiatief is inmiddels in zijn geheel overgedragen aan de dorpsstuintuin waar verschillende vrijwilligers (buurtbewoners) hier verantwoordelijk voor zijn. Inmiddels liggen er van andere restaurants ook aanvragen voor de levering van groenten.

Stadslandbouw in Heechterp/Schieringen

Ook is vanuit dit project aan de gemeente Leeuwarden aangeboden om actief mee te denken over nieuwe mogelijkheden van stadslandbouw in de gemeente Leeuwarden. Met behulp van expertise van de afdeling Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO) van de WUR op het gebied van Stadslandbouw wordt gekeken waar in bestaande wijken vormen van stadslandbouw opgezet of uitgebreid kunnen worden. Ook wordt er meegedacht over de (eetbare) groene inrichting van nieuwe wijken. Dit idee is in de wijk Heechterp/Schieringen enthousiast ontvangen.

Eind januari 2011 heeft de eerste bijeenkomst met sleutelfiguren en buurtbewoners plaats gevonden. Tijdens deze bijeenkomst werd in overleg met bewoners een visie ontwikkeld over wat zij voor ogen hadden met de wijk en in welke vorm stadslandbouw hieraan bij kan dragen. Hierin werd door de WUR een soortgelijke werkwijze gevolgd die in o.a. [Agromere](#) erg succesvol is gebleken. Deze bijeenkomst heeft een vervolg gekregen met twee andere bijeenkomsten waarin de visie meer concreet is gemaakt. De uitkomst van de bijeenkomsten waren plannen voor de realisatie van een buurttuin en moestuinen bij twee basisscholen. Hiernaast wordt bij nieuwbouw in de wijk rekening gehouden met de aanleg van 'eetbaar' groen.

Hiernaast hebben de gemeente en twee woningbouwcoöperaties aangegeven stadslandbouw in te willen zetten om de leefbaarheid en sociale cohesie in de wijk te vergroten. Ook hier zijn plannen voor gemaakt. Idee hierachter is het terugdringen van de hoge doorstroom in de wijk door de leefomgeving voor bewoners aantrekkelijker te maken.

De buurttuin is in een later stadium gerealiseerd en draait nu met 15 buurtbewoners die in de vorm van een vrijwilligersorganisatie ook het beheer van de tuin voor hun rekening nemen.

Het idee voor de moestuinen op de basisschool is in overleg met de basisscholen bijgesteld en kreeg vorm in de drie workshops. In deze workshops worden door studenten AOC Friesland en leerlingen van de basisschool o.a. verrijdbare groentebakken gemaakt die op de school geplaatst worden. Ook wordt er voorlichting gegeven over gezonde voeding en beweging.

Groen leerwerktraject langdurig werkloze jongeren

Na het samen brengen van de verschillende initiatieven zijn er ook ideeën ontstaan om koppelingen te maken tussen deze initiatieven. Het Potmarge gebied heeft potentie om uit te groeien tot een permanente leerwerkplek waar burgers en studenten elkaar ontmoeten. Het kan een plek zijn voor voedselproductie, een buurtwinkel en een ontmoetingspunt voor verschillende groepen uit de omgeving. Hier krijgen niet alleen AOC en Van Hall studenten de mogelijkheid een deel van hun opleiding te volgen maar door de samenwerking met het Meetingpoint en het Frontlijnteam is het mogelijk een leerwerktraject op te zetten dat zich ook richt op werkloze (allochtone) jongeren en tienermoeders in de wijk Heechterp/Schieringen. Het plan voor een dergelijk 'groen' leerwerktraject, waarbij een onderwijsinstantie het voortouw neemt werd positief ontvangen door de gemeente Leeuwarden en kon aanspraak maken op een vergoeding vanuit de regeling werk en inkomen. Het Potmarge gebied zou dienen als basis van waaruit de verschillende opdrachten worden gecoördineerd. Opdrachten vanuit de wijk Heechterp/Schieringen maar ook werkzaamheden die op het terrein zelf gedaan moeten worden.

De werving van deelnemers voor dit traject werd in januari 2011 gestart door het frontlijnsteam in Heechterp/Schieringen. Hierbij zijn opbouwwerkers van deur tot deur gegaan om een inventarisatie te maken van de bewoners in de wijk. Tegelijkertijd polsten zij de behoefte van de bewoners om deel te nemen aan het leerwerktraject. Hiervoor is promotiemateriaal ontwikkeld waaronder vier filmpjes met beroepsbeelden.

Het plan voor dit project was goedgekeurd door de gemeente en er stonden 13 deelnemers klaar om te starten met een traject. Helaas kwam de gemeente twee weken later op haar besluit terug kwam en besloot de deelnemers niet te willen financieren in verband met bezuinigingen en reorganisatie. Het leerwerktraject is voortijdig beëindigd maar plannen voor ontsluiting van het Potmarge gebied zijn nog in ontwikkeling.

Tuinbouwgebied aan de rivier de Potmarge

Door het niet door gaan van het leerwerktraject zijn ook de plannen voor het Potmarge gebied verandert. In plaats van de basis voor een leerwerktraject heeft het plan zich geconcentreerd op ontsluiting van het gebied voor burgers doormiddel van stadslandbouw en horeca.

Er is een start gemaakt met het maken van plannen en het aanpassen van het Potmarge terrein. Er zijn grondmonsters genomen en een deel van de grond is gebruiksklaar gemaakt voor de teelt van gewassen. Er een teeltschema gemaakt waarbij rekening wordt gehouden met verkoop van groenten en de mogelijkheid om buurtbewoners hun eigenmoestuin te onderhouden op het terrein. Al deze activiteiten gaan in nauw overleg met de beheerder en de gemeente Leeuwarden.

Plannen zijn gemaakt en uitgewerkt (waaronder schetsen voor een theekoepel) door MBO Groen studenten in samenwerking met studenten van Hogeschool Van Hall Larenstein. Naast een plan voor een horecavoorziening is het wijkpanel van de aangrenzende wijk benaderd om te kijken of er interesse in de wijk is voor het opzetten van een buurttuin. Beide initiatieven lopen op dit moment nog. Door een conflict tussen de pachter en de eigenaar van het terrein liggen nieuwe ontwikkelingen op dit moment stil. De pachter heeft aangegeven dat wanneer het geschil opgelost is hij graag verder wil kijken naar de ontwikkeling van het terrein.

Kennisnetwerk stadslandbouw

Het kennisnetwerk is in de loop van het project opgebouwd en bestaat uit partijen die vooral in de regio Friesland en Groningen actief zijn. Het gaat hierbij om onderwijsinstellingen, overheden en burgers. Doel van het netwerk is het bevorderen van samenwerking, delen van informatie en ervaringen en het stimuleren van activiteiten op het gebied van stadslandbouw bij de betrokken partijen. AOC Terra, AOC Friesland en Groene Welle hebben aangegeven stadlandbouw een vaste plaats te geven binnen het curriculum. Over de realisatie hiervan wordt contact onderhouden tussen de instellingen. Wageningen UR is vast aanspreekpunt voor onderzoeksvragen en voor input vanuit hun eerder ervaringen. Het kennisnetwerk komt niet op vaste momenten bij elkaar. Er is voor gekozen personen met elkaar kennis te laten maken en op momenten dat er iets speelt contact met elkaar te laten zoeken.

Welke kansen, knelpunten en risico's hebben zich voorgedaan?

De vele positieve reacties en lopende initiatieven overtreffen de verwachting. Er is structuur aangebracht in de samenwerking met de betrokken partijen en activiteiten zijn op elkaar afgestemd. Hierdoor is het project beheersbaar gehouden en blijft er toch ruimte bestaan voor nieuwe ideeën.

Door het benaderen van verschillende partijen, het helder krijgen van welke taken AOC Friesland waar uit kan voeren en welke taken uitgevoerd gaan worden door andere partijen is de aanlooperperiode van het project langer geweest dan gepland. Hiernaast is de instroom van studenten in dit project moeizaam verlopen. Dit is door de vorming van de werkgroep stadslandbouw bij AOC Friesland beter geworden. Deze werkgroep bestaat uit zes docenten die hebben aangegeven betrokken te willen worden bij de ontwikkeling van nieuwe activiteiten op het gebied van stadslandbouw binnen hun opleiding. Er kan nu makelijker ingesprongen worden op vragen van externe partijen. Docenten hebben tijdens de projectperiode ervaren

dat rond het thema stadslandbouw goede opdrachten voor studenten te maken zijn die goed aansluiten bij de competenties die studenten binnen de verschillende opleidingen moeten verwerven. Er is ook gekeken waar crossovers gemaakt kunnen worden tussen de verschillende opleiding. Hier is bij de ontwikkeling en uitvoer van de workshops gebruik van gemaakt door studenten SPoReTo, tuinbouw en techniek samen te laten werken. Hierdoor is de groep studenten waar jaarlijks uit geput kan worden aanzienlijk groter.

Het gebruik kunnen maken van het Potmarge gebied dat gesitueerd is achter de school locatie van AOC Friesland en Hogeschool Van Hall Larenstein in Leeuwarden is een grote kans gebleken voor het project. Vooral omdat hier al een aantal belangrijke groepen bij elkaar komen zoals studenten, buurtbewoners en lokale overheid. Helaas zijn daar nog niet alle mogelijkheden ten volle benut. Deze ontwikkelingen worden na de projectperiode wel voortgezet.

De uitgevoerde activiteiten:

Binnen het onderwijs

- Ontwikkeling van 3 workshops voor het basisonderwijs. Deze zijn uitgevoerd door in totaal 8 studenten van AOC Friesland op twee basisscholen in Leeuwarden. **(bijlage 1)**
- Er is binnen AOC Friesland een werkgroep stadslandbouw opgericht waarin vmbo en mbo docenten uit verschillende vakrichtingen samenwerken om activiteiten (aanleg van moestuinen, groenschoolplein, uitvoeren van workshop, enz.) op het gebied van stadslandbouw met studenten uit te voeren. Hiermee zijn o.a. de ontwikkelde workshops ingebed in het curriculum, maar worden ook toekomstige opdrachten van bijv. basisonderwijs, BSO, overheden, enz opgepakt.
- Op de AOC Friesland lokaties in Sneek en Heerenveen zijn plannen gemaakt voor de uitvoer van vergelijkbare trajecten als de Stadsboer. Hierbij ligt de focus op de mogelijkheden die stadlandbouw biedt om groen onderwijs te verbinden met de `buitenwereld` (burgers, bedrijfsleven, overheden, enz.).
- Er wordt, op basis van de ervaringen opgedaan met de drie workshops, door Wageningen UR is samenwerking met het Ontwikkelcentrum een handboek `Stadslandbouw in het basisonderwijs` gemaakt. Dit is medio september 2012 gereed. In dit handboek staat de rol van groen onderwijs waar het gaat om voorlichting richting basisonderwijs centraal. Het handboek is bedoelt voor docenten groenonderwijs AOC breed en zal ook AOC breed verspreid worden. **(bijlage 2)**
- Er is door studenten AOC Friesland een zaikalender ontwikkeld die door zowel school- als buurttuinen gebruikt wordt. **(Bijlage 3)**
- Er zijn plannen gemaakt voor het openstellen van het tuinbouwgebied `De Potmarge` **(Bijlage 4)**
- Door studenten Van Hall Larenstein zijn drie onderzoeken uitgevoerd. **(Bijlage 5)**
 - Adviesbureau groen Leeuwarden
 - Community shared agriculture
 - Vermarkting van Stevia
- Op 22 mei is in Assen een `inspiratiedag stadslandbouw in het basisonderwijs` georganiseerd voor de Noordelijke AOC's en gemeente ambtenaren. Hierbij zijn er verschillende mogelijkheden van het geven van voorlichting, waaronder de drie workshops ontwikkeld in dit project, richting basisonderwijs gepresenteerd. Tijdens deze dag is ook het idee geopperd voor een netwerk stadslandbouw tussen de AOC's in FOGT (Friesland, Oost, Groene Welle en Terra)verband op te richten. **(bijlage 6)**
- Er wordt nauw samengewerkt met het Kigo project: `Groene educatie in de stad Groningen`. AOC Friesland zit in de werkgroep van dit project en de uitgevoerde activiteiten en ervaringen opgedaan in het project `De Stadsboer` worden hier ingebracht.
- In het Kigo project `Allergie als gezonde nich-kans` wordt gebruik gemaakt van de kennis op het gebied bijzondere groenten opgedaan in dit project.
- Er is samen gewerkt met het Kigo project: `Streek eigen gewassen`. Hierbij is gebruikt gemaakt van de teelthandleiding voor streekproducten. **(bijlage 7)**
- Via pers en media is dit project meerder malen in de media geweest. **(Bijlage 8)**

Buiten het onderwijs (met inzet van onderwijs)

- In de Leeuwarder wijk Heechterp/Schieringen is een Buurttuin gerealiseerd. Twee studenten van AOC Friesland hebben dit ondersteund door het maken van een teeltplan en het geven van voorlichting aan bewoners. Het opzetten van de buurttuin is gedaan in nauwe samenwerking met de gemeente Leeuwarden, het Frontlijnteam en het Piter Jelles College.
- Het Frontlijnteam is in de wijk Heechterp/Schieringen actief met o.a. het ondersteunen van bewonersinitiatief en het bevorderen van sociale cohesie en leefbaarheid in de wijk. In samenwerking met de afdeling PPO ([praktijkonderzoek plant en omgeving](#)) van Wageningen UR heeft AOC Friesland voorlichting gegeven over de inzet van stadslandbouw bij deze onderwerpen.
- In samenwerking met het Frontlijnteam en de gemeente Leeuwarden is een plan geschreven voor het opzetten van een `groen` Leerwerktraject voor langdurig werkloze jongeren. **(Bijlage 9)**
- In samenwerking met Wageningen UR is een informatiemiddag voor gemeente, bestuurders en betrokken partijen uit Heechterp/Schieringen georganiseerd. **(bijlage 10)**
- Het [meetingpoint](#) van het Piter Jelles College is een extern werk- en ervaringsproject waar studenten praktijkervaring op kunnen doen door ingezet te worden bij vragen van burgers. Zes studenten van AOC Friesland hebben samengewerkt met studenten van het Piter Jelles College om hun te ondersteunen bij vragen die zich specifiek richten op groen (aanleg, onderhoud, enz.). Beide scholen vinden de samenwerking waardevol en deze zal ook in de toekomst blijven bestaan. Er is hiervoor direct contact tussen de coördinator van het Meetingpoint en de werkgroep stadslandbouw bij AOC Friesland.
- Het Piter Jelles College heeft in de wijk Heechterp/Schieringen ook een winkel gestart genaamd `[leders winkel](#)`. AOC Friesland levert hiervoor groenproducten die verkocht worden.
- Studenten AOC Friesland hebben op verzoek van OBS De Wielen een plan gemaakt voor de aanleg van een groenschoolplein. De uitvoering van dit plan begint in februari 2012. **(bijlage 11)**
- De Doarpstún in Snakkerburen (gemeente Leeuwarden) is een van de volkstuincomplexen in en rond Leeuwarden. Binnen dit project is een blijvende samenwerking opgezet met deze dorpstuin. Hiernaast is de Doarpstún een leerwerkplek voor studenten van AOC Friesland waar zij ervaring op kunnen doen met kleinschalige tuinbouw, biodiversiteit en begeleiding van vrijwilligers.
- Een vergelijkbaar initiatief is de [Tunmanswente](#) in Kornjum. Ook dit is een leerwerkplek waar studenten Friesland College en AOC Friesland gezamenlijk een toeristische accommodatie met moestuin runnen.
- Op verzoek van 5 restaurants in Friesland teelt AOC Friesland in samenwerking met de Doarpstún verschillende soorten `vergeten` groenten en streekproducten. Deze worden op commerciële basis aan de restaurants geleverd.
- Op verzoek van zorginstelling Talant wordt door AOC Friesland een beleefstuin voor bewoners en omwonenden ontworpen en gerealiseerd.
- Er is een kennisnetwerk opgezet rondom de mogelijkheden van stadslandbouw binnen het groen onderwijs. Dit netwerk bestaat uit partijen binnen en buiten het groen onderwijs. **(bijlage 12)**
- Er is een voorstel `groene schoolpleinen` geschreven op verzoek van de gemeenteraad (CDA en Groen Links) Leeuwarden en twee basisscholen. **(Bijlage 13)**
- Er is een workshop `stadslandbouw voor leefbaarheid in de wijk` gegeven op bijeenkomst [Goed Groen](#) in Lelystad. **(Bijlage 14)**
- AOC Friesland wordt door de provincie Friesland en verschillende gemeenten (Leeuwarden, Heerenveen, Sudwest Friesland) gezien als partner voor ontwikkeling van stadslandbouw.
- Op verzoek van het Natuurmuseum Leeuwarden is in samenwerking met andere partijen invullingen gegeven aan de belevenis [Eet en Weet huis](#).
- Op verzoek van keramiek museum Prinsessenhof is mede door AOC Friesland invulling gegeven aan de tentoonstelling `[Groen geluk](#)`. Studenten AOC Friesland hebben groentebakken gemaakt die na de tentoonstelling in overleg met de gemeente Leeuwarden aan verschillende basisscholen worden gegeven als verrijdbare groentetuin. **(bijlage 15)**

Vervolgstappen

- In samenwerking met AOC Terra, Groene Welle en Van Hall Larenstein zijn er ideeën voor het organiseren van een `dag van de stadslandbouw` in Noord Nederland. Dit zou aan moeten sluiten bij het netwerk van de noordelijke (FOGT) AOC's

- De gemeente Leeuwarden heeft aangegeven dat het concept `eetbare stad` ook op Leeuwarden toegepast gaat worden. In opdracht van de gemeente schrijft AOC Friesland gezamenlijk met de Friese Milieufederatie en de leerschool Permacultuur hier voor een visie. **(bijlage 16)**
- Onderdeel van deze visie zou aansluiting van Leeuwarden bij [stedennetwerk stadslandbouw](#) zijn. Ook worden er excursies naar Almere en Groningen georganiseerd om van hun uitwerking van `de eetbare stad` te leren.
- Verdere ontwikkeling van het tuinbouwgebied aan de Potmarge.
- AOC Friesland neemt deel aan het Kenniscentrum Burgers en Biodiversiteit. Dit initiatief van Hogeschool Van Hall Larenstein heeft veel raakvlakken met stadslandbouw en kan zijn voordeel doen met het kennisnetwerk en ervaringen opgebouwd in dit project. Ook wordt hierbij een directe link gelegd met het GKC programma `Groene kennis voor Burgers`. **(bijlage 17)**
- Er liggen momenteel verschillende verzoeken voor aanleg van moestuinen op kinderdagverblijven en aanleg van groene schoolpleinen op basisscholen. Mede in overleg met de gemeente Leeuwarden wordt gekeken hoe hier invulling aan gegeven gaat worden.
- Er zijn twee onderzoeksvragen over toepassing van stadslandbouw neergelegd Wageningen UR. **(Bijlage 18)** De onderwerpen zijn:
 - Het betrekken van ouders met kinderen in het basisonderwijs bij de school doormiddel van groene activiteiten.
 - Onderzoek naar stadslandbouw activiteiten en hoe sluiten deze aan bij de visie van de steden Leeuwarden, Groningen en Emmen.
- AOC Friesland heeft het begrip duurzaamheid een centrale plaats gegeven in haar koersdocument. Omdat stadslandbouw ook op het gebied van duurzaamheid hout snijd kunnen activiteiten op dit gebied een bijdrage leveren aan het realiseren van de visie van AOC Friesland.
- Mogelijk samenwerking met de Noordelijke AOC's (FOGT) in de ontwikkeling van nieuwe onderdelen voor een curriculum over stadslandbouw
- Het groen onderwijs zou een actieve rol kunnen gaan spelen in het `akkoord van Eernewoude`. Dit is een intentieverklaring ondertekend door: alle terreinbeheerders in Friesland, Landschapsbeheer Friesland, het IVN, de NME centra, provincie Friesland, 16 Friese gemeenten en 67 Friese basisscholen. Doel is het verbeteren van natuur-, milieu en duurzaamheidseducatie in Friesland.

3. Vernieuwing

1. Het inzetten van groen onderwijs bij de inbedding van het gedachtegoed van stadslandbouw in de gemeente Leeuwarden. Wij proberen dit breed in te zetten door de eerder genoemde partijen (burgers, studenten en overheden) hierbij te betrekken. In samenwerking met deze partijen zijn de belangen en (stedelijke) knelpunten (denk aan achterstand wijken, sociale cohesie, gezondheid, beheer) bij de belangrijke spelers in de Leeuwarden geïnventariseerd. Gezamenlijk is gezocht naar passende vormen van stadslandbouw in Leeuwarden. AOC Friesland is vervolgens op zoek gegaan naar passende activiteiten en manieren van realisatie bij dit thema.

Het eerste aandachtspunt binnen dit project draaide om groen ondernemen in de stad, van beheer van tuinen, perken tot meer grootschalige ondernemingen in en om de stad. Voedselproductie staat centraal, met hieraan gekoppeld vele diensten, als teelt, onderhoud, verkoop, voorlichting, enz. Insteek hierbij is zeker ook het sociale aspect geweest. Burgers komen in contact met elkaar en met studenten en woon- en leefomgeving worden afgestemd op de behoeften van de bewoners.

Tweede aandachtspunt is het gezondheidsaspect dat zijn weerslag moet krijgen onder burgers. Ruimte om te bewegen maar ook een omgeving die uitlokt om te gaan bewegen. Logisch gezien zou gezonde voeding hierin ook een plaats moeten krijgen. Dit is binnen de voorlichting richting gemeente en woningbouwcoöperaties behandeld en hier voor zijn concrete voorbeelden geformuleerd. Ook in de drie workshops bedoelt voor het basisonderwijs zijn dit thema's die behandeld worden.

2. Er heeft actieve uitwisseling plaats gevonden in de kenniskolom WUR-HAS-MBO-VMBO en deze is door gestroomd naar burgers en overheid. Docenten AOC Friesland, Van Hall Larenstein en particulieren worden ondersteund bij het up to date brengen van kennis over telen van groente en fruitgewassen (teach the teacher). Teelt van groenten en fruit in een stedelijke omgeving hebben centraal gestaan in dit project. Op dit gebied heeft de afdeling Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO) van de WUR kennis vanuit haar ervaring aangeleverd en ondersteunen zij bij het samenstellen van het handboek 'stadslandbouw in het basisonderwijs'. Deze kennis wordt van hieruit gedeeld met betrokken burgers en regionale overheid.

4. Wijziging van het uitvoeringsplan

De beoogde resultaten van het project waren:

Tenminste 10 moestuinen bij particulieren, woningbouwcorporaties of (ouderen)zorginstellingen.
Plan van aanpak wat betreft de mogelijkheden van stadslandbouw voor de gemeente Leeuwarden.
2 Voorlichtingbijeenkomsten/workshops stadslandbouw.
Plan voor distributie en afzet van verbouwde groenten.

Dit wordt bereikt door middel van:

- Stimuleren benutten eigen achtertuin als moestuin
- betrekken van gemeente Leeuwarden, gezondheidsdiensten en zorginstellingen
- Kennisdeling zaaien oogsten en telen van gewassen
- Mogelijkheden laten zien van groen en boeren in de stad

Een van de doelstellingen van het project was: Tenminste 10 moestuinen bij particulieren, woningbouwcorporaties of zorginstellingen op te leveren. In de loop van het project is deze doelstelling verschoven naar de aanleg van een grote buurtuin, verschillende moestuinen bij de Potmarge, een beleeftuin, een groenschoolplein en verrijdbare groenbakken voor basisscholen. Oorzaak hiervan is de directe vraag hierna van bewoners en instellingen.

De buurtuin in Heechterp/Schieringen is gerealiseerd in maart 2012, voor een beleeftuin bij zorginstelling Tallant is een plan gemaakt en wordt gewerkt aan de aanleg hiervan. Hetzelfde geldt voor een groenschoolplein op OBS De Wielen. Verder zijn er 32 kleine groenbakken en 80 grote verrijdbare groenbakken voor het basisonderwijs opgeleverd.

Wegens het overlijden van de beheerder van het Potmarge gebied is het enige maanden onduidelijk geweest of AOC Friesland gebruik kon maken van dit terrein. Inmiddels zijn er wel afspraken gemaakt en plannen gemaakt over de invulling die o.a. AOC Friesland gaat geven aan het terrein. Doordat de activiteiten wederom zijn opgeschort door het eerder genoemde niet door gaan van het leerwerktraject en een geschil tussen pachter en eigenaar van het terrein is het niet duidelijk wanneer de plannen uitgevoerd gaan worden.

Hogeschool Van Hall Larenstein heeft wel activiteiten uitgevoerd maar heeft hiervoor geen uren in rekening gebracht. Een aantal van deze uren is gebruikt voor inzet van docenten van AOC Friesland.

5. Positie van de organisatie

AOC Friesland zit midden in Leeuwarden, letterlijk en figuurlijk. De lijnen naar diverse organisaties zijn kort. Dit heeft het opzetten van een kennisnetwerk en een goede communicatie makkelijker gemaakt. Er is een duidelijk overzicht van wie waar actief is en welke personen je moet benaderen in de diverse organisaties. Mensen hebben elkaar goed

kunnen vinden en er is, zeker aan het eind van het project, veel eigen initiatief ontplooid om nieuwe ontwikkelingen op te pakken.

Met de diverse organisaties actief in de wijk Heechterp/Schieringen, de gemeente Leeuwarden, Wageningen UR, Leerschool Permacultuur, initiatiefgroepen in verschillende wijken en andere landelijke initiatieven op het gebied van stadslandbouw is het contact goed en veelvuldig geweest. De meeste van deze partijen hebben/ houden contact met elkaar omdat er in de nabije toekomst nog diverse activiteiten op de planning staan waar ook AOC Friesland bij betrokken is. Een daarvan is het schrijven van een visie voor Leeuwarden 'de eetbare stad'.

Het enthousiasme is eigenlijk terug te vinden bij alle betrokken partijen, onderwijs (het heeft AOC Friesland, Hogeschool Van Hal Larenstein en Piter Jelles nieuw aantrekkelijk onderwijs opgeleverd), gemeente, woningbouwcoöperaties, restaurants, wijkbewoners en hulpverlenende organisaties. Het is ook gelukt om dit enthousiasme om te zetten in concrete afspraken en activiteiten.

De relatie met Dienst Regelingen en het programmateam Groene kennis voor Burgers is als positief ervaren.

6. Financiën

Uitvoering	Begrote uren	Begroot bedrag	Gemaakte uren	Besteed bedrag	Verschil
Projectleider	600	42.000	787,5	55.125	-13.125
AOC Friesland	985	68.950	823,0	55.489	13.461
van Hall Larenstein	365	25.550		0	25.550
Kosten externe ondersteuning		7.500		0	7.500
Materiële kosten		4.500		4.319	181
Accountantskosten		2.500		2500	0
totaal	1.950	151.000	1.610,5	117.433	

7. Promotie en communicatie

In de loop van het project zijn verschillende persberichten verstuurd en zijn een aantal berichten verschenen in regionale en landelijke bladen waaronder de Leeuwarder Courant, Fries Dagblad en de MBO Krant (**Bijlage 8**). Ook is er door Wageningen UR een [dossier](#) gemaakt met hierin de uitleg van het project. In juli 2012 wordt dit dossier up to date gemaakt zodat het de uitkomsten van het project goed weer geeft. Hierna wordt het op Groen Kennisnet geplaatst en wordt relevante informatie in de Groene Kennisbank gezet (**Bijlage 19**).

Het handboek 'stadslandbouw in het basisonderwijs' wordt onder alle AOC's verspreid met het doel andere AOC's te wijzen op de mogelijkheid samen te werken met het basisonderwijs en hiervoor de benodigde handvaten te leveren.

8. Tekst voor Groen Kennisnet

Dit project wil de kennis en het plezier over het (zelf) verbouwen van eten weer op het bord van de burger terugbrengen. Het produceren van goed voedsel waarbij burgers een actieve rol spelen en waarbij de maatschappij bewust betrokken wordt bij de processen die zich normaal gesproken afspelen buiten de stad op het land van de boer.

Burgers stimuleren om de eigen tuin meer te gaan benutten voor het verbouwen van voedsel. Dit door het inhuren/binnenhalen van een stadsboer, dan wel van diens kennis en advies. Motto: Maak de burger meer boer.

De stadsboeren in dit project zijn studenten uit het groen onderwijs en burgers met een stuk eigen grond die hierop een moestuin willen aanleggen. De student maakt een moestuin in de tuin van particulieren, bij het zorgcentrum, de basisschool of een gezamenlijke buurttuin. Samen met bewoners kiezen zij de gewassen, die de student levert en inzaait. Dit wordt afgestemd op de doegroep van de tuin. Met andere woorden: De student biedt een servicepakket van know/how, maar de burger verzorgt zelf de gewassen. De burger draagt zelf zorg voor de oogst. Ondersteunt, waar nodig, door studenten. Het lijkt op een soort groente abonnement op je eigen achtertuin, een steuntje in de rug voor de beginnende moestuinder.

Voor het basisonderwijs is dit ondersteund met een lespakket bestaande uit drie workshops. Hierbij organiseren MBO studenten van verschillende opleidingen gezamenlijk de aanleg van een moestuin op een basisschool. Hierbij geven zij ook voorlichting over beweging en gezonde voeding. Dit lespakket wordt ondersteund met een handboek bedoeld voor docenten MBO.

Groen onderwijs deelt haar kennis met de eigenaren van de nieuwe moestuinen. Het ontwerpen/aanleggen/inzaaien van de tuin gebeurt dus goed overleg tussen, eigenaar, student en docent. De opbrengst van de moestuin gaat in eerste instantie naar de eigenaar van de tuin. Hiernaast kunnen de biologische versproducten ook elders worden afgezet. Versproducten die “over” zijn kunnen dienen ter ondersteuning van voedselbanken en “(Van harte) restaurants”.

Binnen dit project is ook een rol voor regionale overheden weggelegd. Door een nauwe samenwerking met gemeenten kunnen ook op gemeentegrond stadsmoestuinen worden aangelegd. Hierbij worden nieuwe combinaties tussen stad en landbouw (Stadslandbouw) onderzocht. Het gaat hierbij vooral om het bij elkaar brengen van verschillende diensten. Denk aan onderwijs, zorg, recreatie en natuur- en landschapsbeheer. Ook speelt het sociale aspect een rol wanneer het gaat om leefbaarheid van het woongebied van burgers. Hiernaast worden ook zoginstellingen en woningbouwcoöperaties benaderd om activiteiten rondom het verbouwen van eigen groenten met en voor bewoners te ontplooiën.

